

DOI 10.36074/grail-of-science.19.11.2021.108

МУЗЕЙНІ ВИДАННЯ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ЯК НОСІЙ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ЦІНА ТА ЦІННІСТЬ

Чергік Наталія Юріївна

старший науковий співробітник

Національний заповідник «Хортиця», Україна

аспірант

Запорізький національний університет, Україна

Анотація: Запропоноване дослідження зосереджено на фактах доступності та затребуваності музейних видань українського походження, продюкованих наприкінці XIX – початку XX століття в Російській імперії. На підставі аналізу службового апарату музейних видань та об'яв у періодиці встановлено ціновий діапазон музейних книг та брошур. Аналіз бібліотечних штемпелів, дарчих надписів, підписів на музейних виданнях, а також залучення епістолярних джерел довели затребуваність музеографічних творів представниками наукової та мистецької сфер діяльності.

Ключові слова: музеографія, музейні видання, ціна, цінність, історико-культурна спадщина.

Сплеск колекційної діяльності у XIX столітті поступово призвів до появи специфічного виду друкованої продукції – публікацій колекцій приватних та музейних збірок старожитностей та творів мистецтва. Володіючи у вербальному та візуальному значенні потужним інформаційним ресурсом, українські музейні видання кінця XIX – початку XX століття уже протягом більш ніж століття виконують функцію носія історико-культурної спадщини.

Предмет дослідження даної статті сфокусований на ціновому та ціннісному аспектах музеографії. Запропоноване дослідження проведено на підставі аналізу службового апарату музейних видань українського походження, які вийшли друком в Російській імперії наприкінці XIX – початку XX століття. Також залучено бібліотечні штемпелі, маргіналії та епістолярні джерела.

З'ясування доступності музейних книг з огляду на тиражі, ціни та місця їх продажу; а також виявлення реального контингенту користувачів музеографічної продукції, дозволить більш повно усвідомити джерельну роль музейних видань в процесах поглиблення історичного знання та популяризації історико-культурної спадщини. Актуальність даного дослідження підсилена тією обставиною, що на фоні підйому типографської справи і збільшення кількості друкованої продукції, музейній книзі кінця XIX – початку XX століття доводилось

конкурувати із дешевою «книгою для народу», актуальною пресою, прийнятними за ціною та тематикою часописами і журналами, науковою літературою, художніми творами, белетристикою.

Варто відзначити, що музеографічне видавництво на теренах України представлене в ряді наукових праць. Деякі автори торкаються проблем джерельного значення музейних творів. Наприклад, така роль музеографії представлена в роботах: І.В.Дворкіна [8], О.І.Кушпетюк [19], Л.Ю.Мельничук [20], В.М.Ткаченка [29], Н.М.Товстоляк [30]. Ряд авторів розкривають зміст та обставини створення музейних видань. Серед таких назвемо дослідження: О.І.Ісаєнко [14], А.С.Клепак [15; 16], Д.І.Назаренка [21], О.Є.Черненко [31], О.Б.Супруненко [28]. Розгляд запропонованого нами предмету дослідження проведений вперше. Результат представлений двома блоками: 1) тиражі та ціни музейної книги; 2) ціннісний аспект музеографії.

Тиражі та ціни книг в означений хронологічний період залежали від особливостей замовлення та типографського устаткування. У XIX столітті кількісний випуск коливався в межах від 100–300 до 1000–1500 примірників, а на початку XX століття міг сягати 4000 [25, с.339–350]. Проте, афішувати тираж та ціну в службовому апараті книг (що характерно для видань починаючи від другої декади XX століття) було не прийнято, очевидно з позиції комерційної таємниці [17, с.47].

Аналіз української музеографічної продукції кінця XIX – початку XX століття показав, що проставлені типографським способом тираж та ціну зустрічаємо вкрай зрідка. Наприклад, кілька примірників «Старожитностей Придніпров'я» (1899, 1900, 1902) Богдана і Варвари Ханенків мають персональну нумерацію у вигляді позначки «4», «№316», «№225» [10; 11; 12]. Очевидно розкішно оформлені книги були лімітованим виданням. На обкладинці доволі популярного у науковців 150-сторінкового безілюстративного «Вказівника виставки при третьому Археологічному з'їзді в Києві» (1874) проставлена ціна – «50 копійок» [32]. На звороті невеличкої 20-сторінкової «Програми відділу «Старий Київ»» (1912) Київського художньо-промислового музею позначено – «20 копійок» [26].

По більшій мірі ціну, а іноді й тираж, музейної книги, а також інформацію про місце її придбання, потенційний читач міг отримати з об'яв, розміщених у музейних виданнях та періодиці.

Так, на останній друкованій сторінці «Історичних діячів Південно-Західної Росії в біографіях та портретах» (1885) указано, що поточний випуск та його попередній варіант 1883 року можна було купити у книжковій крамниці Л.В.Ільницького в Києві. Ціна за більш ніж 100-сторінкове ілюстроване видання на папері високої якості у 1883 році становила 6 рублів та 6 рублів 70 копійок з доставкою. Сучасники назвали таку ціну непомірно високою [3, с.882], «невіглаством» і «спекуляцією» [27, с.694]. У 1885 році видавець випустив дві версії книги: за розкішний формат в 4 долі аркуша просив 6 рублів або 6 рублів і 50 копійок з пересилкою; за публікацію на простому папері, меншого формату (у 8 долю аркуша) – 2 рублі та 2 рублі 50 копійок з пересилкою [7, с.118]. Тобто, за два роки подешевшала лише послуга пошти.

У шостому випуску «Короткого вказівника музею Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей» (1916) проінформовано, що попередні випуски «вказівника» можна взяти для ознайомлення у Одеській публічній бібліотеці; при цьому відзначена обмежена кількість екземплярів [35,с.4]. Враховуючи те, що «Короткі вказівники» виходили доволі часто (кожен один – два роки), таке повідомлення можна вважати побічним підтвердженням популярності музейного видання.

Об'яву про продаж музеографічних публікацій містить альбом «Українська народна творчість. Різьблення по дереву» (1912). В альбомі повідомлено, що зі складу Кустарного Полтавського Губернського земства можна було придбати: укладені на підставі музейних збірок альбоми серії «Українська народна творчість» (ціна не указана, однак зазначено, що вони дешеві); а також раніше випущені твори, як то: «Мотиви малоросійського орнаменту гончарського виробництва» (1882) з 19 кольоровими таблицями – ціною в 2 рублі; альбом великим форматом in folio «Мотиви малоросійського орнаменту (ткацтво, килимарська справа, вишивка» (1907) з 20 кольоровими таблицями – за 4 рублі; багато ілюстрований (більш ніж 2000 зображень) 170-сторінковий «Опис народних писанок колекції К.М.Скаржинської» (1899) реалізовували у 1912 році за 4 рублі [33, с.3,25].

Об'ява з ціною та місцем придбання «Звіту Товариства дослідників Волині та Волинського центрального музею за 1913 рік» розміщена на спеціальній вклейці цього ж видання. У 1915 році «Звіт» на 100 сторінок коштував 30 копійок. Придбати його можна було в Житомирі, у земському книжковому складі Товариства дослідників Волині [23, с.2].

Регулярно сповіщав читачів про нові музейні видання часопис «Київська старовина». Наприклад, серед «Книг, що вийшли з кінця 1887 року. Стосуються Півдня Росії» значаться: виданий І.Хайновським у Києві «Каталог виставки картин та стародавніх художніх предметів, зброї й археологічних старожитностей» (1888) та «Короткий вказівник Музею Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей» (1887) [1,с.18].

В рубриці «Книги, що стосуються півдня Росії, які вийшли наприкінці 1892 р. та на початку 1893 р.» зазначені: «Каталог колекції старожитностей О.М.Поля в Катеринославі», та «Каталог предметів малоросійської старовини та рідкостей колекції В.В.Тарновського. Випуск 1. Шевченко» [5,с.526,534]. Ціна цих же видань зазначена в переліку книг, наявних у 1897 році на книжковому складі «Київської старовини». Так, невеличкий 34-сторінковий каталог колекції творів та меморіальних речей Т.Г.Шевченка збірки В.В.Тарновського з однією титульною ілюстрацією можна було придбати безкоштовно; а більш ніж 200-сторінковий каталог колекції О.М.Поля з 14 таблицями фототипій продавався за 3 рублі 50 копійок [4,с.3-4].

У «Київській старовині» за 1897 рік, під рубрикою «Брошури за останні роки» повідомлено про вихід у світ «Програми для збирання народних писанок» Лубенського музею К.М.Скаржинської (1895) [2,с.91].

Серед газетних повідомлень наведемо сповіщення про випуск та продаж 19-сторінкового «Каталогу виставки артистичних творів Тараса Шевченка» Київського художньо-промислового музею (1911). Об'ява розміщена в київській

газеті «Рада» в рубриці «Українська література в Росії 1911 року». Названий каталог вийшов тиражом у 1000 екземплярів і коштував 25 копійок [6,с.3].

Співставлення цін із типографськими особливостями музеографічного продукту показало, що основу ціноутворення становила не кількість сторінок, а формат і якість паперу, кількість та колір ілюстрацій. Видання багатосторінкові але без ілюстрацій, а також видання невеликого об'єму коштували в діапазоні 20 – 50 копійок. Видання з потужною ілюстративною частиною книжкового блоку можна було придбати в діапазоні від 2 до 6 рублів. Також можемо відзначити регулярне інформування читачів про вихід музеографічних творів у світ, їх ціну та умови придбання.

Хто ж міг дозволити собі придбати музейну книгу? Високу ціну можна вважати прийнятною для більшості української інтелігенції, на яку переважно і були розраховані музейні публікації. Наприклад, у 1911 році Микола Біляшівський – директор Київського художньо-промислового і наукового музею імені Государя Імператора Миколи Олександровича отримав річного жалування 2400 рублів; хранитель археологічного відділу Вікентій Хвойко – 1200 рублів. Однак, «кілька-рубльова» ціна музейних видань навряд чи була підйомною для рядових службовців та робітників. Так, за даними цього ж музею у 1911 році: доглядач будівлі музею мав жалування 562 рублі 50 копійок; касирка отримувала 480 рублів; старший служитель музею – 440 рублів на рік, а його підлеглі «служителі» – від 80 до 240 рублів; пічнику платили 300 рублів; річне жалування двірника становило 240 або 195 рублів; швейцар музею отримував в рік 120 рублів; нічний сторож – 100 рублів [22,с.27].

Між тим, справжня *цінність* книги проявляється не в цифрах, а у відношенні до неї читачів. Придбані музейні видання поповнювали приватні бібліотеки, ставали приємним подарунком для друзів. Цей факт яскраво закарбований бібліотечними штампелями, підписами, дарчими надписам, листами.

Так, одразу ж по виході із друку «Історичних діячів південно-західної Росії в біографіях і портретах» (1883) ініціатор видання, Володимир Беца, надіслав перший випуск книги Василю Тарновському (спонсор та основний учасник проекту). Дарунок супроводив дарчим написом: *«В знак глибокого уваження и благодарности за содействие этому изданию словом и делом Василию Васильевичу Тарновскому от Беца»*. Раритетний примірник зберігається в Чернігівському історичному музеї імені В.В.Тарновського» [21,с.267].

Дарчий надпис, адресований мистецтвознавцю Володимирі Васильовичу Стасову, прикрашає екземпляр «Опису колекції народних писанок» музею К.М.Скаржинської (1899). Катерина Скаржинська знала В.В.Стасова через його дочку, з якою навчалась на Бестужевських жіночих курсах у Санкт-Петербурзі [28,с.38]. Присвячення зроблене рукою власниці колекції, датоване 23 квітня 1899 року (тобто, невдовзі після виходу книги з друку) і свідчить про вплив відомого критика на світогляд та наукові зацікавлення Катерини Миколаївни: *«Владимиру Васильевичу Стасову. Когда же Вы с любовью благословили меня своим портретом с надписью в путь к научной деятельности ... данное Вам слово я сдержала. Вот одна из небольших коллекций моего музея, о котором печатные и устные статьи ученых специалистов уже и теперь счастливают*

меня. Дела так поставлены, что будущее обещает быть плодотворным вполне, обещает осуществить мои самые блестящие надежды – надежды оптимиста! Ваша – вечное спасибо за поддержку и тепло. Е.Скаржинская. 23.Апр.1899». Очевидно, книга певний час перебувала у В.В.Стасова, а пізніше потрапила до фондів Історико-філологічного відділу Українська Академія наук; нині зберігається у Національній бібліотеці імені Вернадського [18].

Екземпляр «Короткого вказівника Музею імператорського Одеського товариства історії та старожитностей» (1887), який тепер також зберігається у Національній бібліотеці імені Вернадського, містить рукописну позначку «В.Антонович» – книга певний час була власністю професора. Штемпелі показують, що пізніше цей екземпляр потрапив до бібліотеки Історико-філологічного відділу Української Академії наук, потім до фондів Державної публічної бібліотеки УРСР [34]. Є усі підстави вважати, що до бібліотеки Академії наук книга надійшла або разом із речами переданими Катериною Мельник-Антонович для меморіальної виставки, влаштованої у будинку Історичної секції ВУАН 25 березня 1928 року; або у 1930-х роках в ході вилучення бібліотеки Антоновичів [24].

Історія «Короткого вказівника Музею імператорського Одеського товариства історії та старожитностей» (1916) відображена іменним штемпелем «Дар доц. Ф.Е.Петруня», який демонструє, що книга належала географу, картографу, історику Федору Євстафійовичу Петруні, а пізніше була ним подарована Науковій бібліотеці Одеського університету імені Мечнікова [35].

Немало свідчень популярності музеографії дають епістолярні джерела. Наприклад, у 1912 році Олександр Йосипович Дейч, звернувся листовно до власника приватного музею на Волині, Федора Рудольфовича Штейнгеля, з проханням надіслати екземпляр «Звіту Городоцького музею барона Ф.Р.Штейнгеля», в якому була опублікована повна інформація про вертепний набір волинського варіанту різдвяного дійства. Молодий театрознавець та літератор планував поставити в одному із новостворених театрів Києва драму «Цар Ірод» і мав намір почерпнути інформацію із музейної публікації [9]. Зауважимо, що необхідний митцю «Звіт» побачив світ аж у 1897 році, однак не втратив своєї актуальності повз більш ніж десять років.

Із листування Дмитра Яворницького із Борисом Грінченком дізнаємося, що по виході «Каталогу музею українських старожитностей В.В.Тарновського» у 1900 році, Борис Дмитрович надіслав екземпляр видання Дмитру Івановичу, як подарунок за сприяння в атрибуції частини фотодокументів для публікації їх у каталозі. Надсилаючи книгу, Б.Д.Грінченко розраховував на фахову думку старшого колеги: «Я ніколи таких речей не робив, то не знаю яке воно буде оце моє печиво?» [13, с. 125].

Інший напрямок музеографічної пошти простежуємо у листуванні між Д.І.Яворницьким та харківським вченим, палеонтологом та геологом О.С.Федоровським. Олександр Семенович повідомив, що збирає літературу з археології вкрай необхідну йому в роботі, в зв'язку із чим він просив Дмитра Івановича надіслати йому «Каталог виставки III Археологічного з'їзду» (1874) та «Каталог Катеринославського обласного музею імені О.М.Поля» (1910) [13, с. 554, 555]. З аналогічними проханнями звертались до Дмитра Івановича

московський етнограф Віра Миколаївна Харузіна (перша жінка професор етнографії в Росії) [13, с. 594]; та чеський професор етнографії, директор Моравського краєзнавчого музею — Ф.Поспішіл [13, с.443].

Таким чином, підсумовуючи відзначимо, що музеографія не обійдена увагою комерційних об'яв. Періодичні видання регулярно і неодноразово повідомляли про вихід нових музейних публікацій, їх ціну та місце придбання. Як специфічний пласт наукової та науково-популярної літератури, в ціновому ракурсі музеографія була розрахована на фахівця-науковця, колекціонера-мецената з відповідними інтересами та доходами. Для таких осіб цілком доступними були видання як дешевої категорії (у 20 – 50 копійок), так і значно дорожчі – (2 – 6 рулеві). Бібліотечні штемпелі, маргіналії та епістолярні джерела демонструють зацікавленість у музеографічних творах вчених різних галузей науки. Так, потребу в музейних виданнях відчували не тільки історики, а й, географи, геологи, етнографи. Дарчі написи, зроблені на музейних виданнях, розширюють коло зацікавлених у музеографії осіб, додаючи до них колекціонерів та мистецтвознавців. Зрозуміло, що представлений екскурс не є вичерпним. Однак, наведені факти демонструють важливу інформаційну роль українських музейних видань кінця XIX – початку XX століття для розвитку історичного знання та мистецтвознавства.

Список використаних джерел:

- [1] Анонімно. (1888). Библиографический листок. *Киевская старина*, (20), 1–18.
- [2] Анонімно. (1897). Брошюры за последние годы. *Киевская старина*, (59), 88–92.
- [3] Анонімно. (1883). Исторические деятели юго-западной России в биографиях и портретах. Выпуск 1-й. Составили профессора университета св.Владимира В.Б.Антонович и В.А.Бец по коллекции В.В.Тарновского. Киев. Ц.6 р., с перес. 6 р.70 к. [Рецензія], *Киевская старина*, (5), 878–882.
- [4] Анонімно. (1897). Каталог книжного склада «Киевской Старины». *Киевская старина*, (59), 1–6.
- [5] Анонімно. Книги, касающиеся юга России и вышедшие в конце 1892 г. и в начале 1893 г. (1 дек. 1892 г. – 1 окт. 1893 г.). (1893). *Киевская старина*, (43), 519–536.
- [6] Анонімно. Українська література в Росії 1911 року. (1911). *Рада: газета політична, економічна і літературна*. Київ. №88 від 20.04.1911.
- [7] Антонович, В.Б. & Бец, В.А. (1885). *Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Составили профессора Университета св.Владимира В.Б.Антонович и В.А.Бец по коллекции Василия Васильевича Тарновского. Выпуск 1*. Киев: Типография Императорского Университета св.Владимира.
- [8] Дворкін, І.В. (2013). Джерела з історії музейної справи Наддніпрянської України XIX – початку XX ст. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*, (25/998), 17–22.
- [9] Дейч, О.Й. *Лист до Ф.Р. Штейнзеля*. Київ. 12.05.1912. (1912). Інститут Рукопису Національна бібліотека України ім.Вернадського. ф.109. №178. арк 1.
- [10] *Древности Приднепровья. Каменный и бронзовый века. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко*. (1899). (Вып. I.). Киев: Типография и фотогравюра С.В.Кульженко.
- [11] *Древности Приднепровья. Эпоха предшествующая великому переселению народов. Часть II. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко*. (1900). (Вып. III.). Киев: Типография и Фотогравюра С.В.Кульженко.
- [12] *Древности Приднепровья. Эпоха славянская (VI-XIII в.). Собрание Б.И и В.Н.Ханенко*. (1902). (Вып. V.). Киев: Фото-Типография С.В.Кульженко.

- [13] *Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького: Листи вчених до Д.І.Яворницького.* (1997). (Вип.1.). Дніпропетровськ: Гамалія.
- [14] Ісаєнко, О.І. (2013). До історії упорядкування Б.Д. Грінченком Каталогу українських старожитностей В.В.Тарновського. *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*, (15), 122–130.
- [15] Клепак, А.С. (2018). *Громадська та меценатська діяльність В.В.Тарновського-молодшого в Україні (1838–1899 рр.)*. (дисертація ... кандидата історичних наук). Інститут історії України НАН України. Київ, Україна.
- [16] Клепак, А.С. (2017). Організаційно-видавничі аспекти діяльності В.В.Тарновського-молодшого. *Сіверянський літопис*, (1–2), 181–189.
- [17] *Книга в России. 1861–1881.* (1991). (Т. 3). Москва: Книга.
- [18] Кулжинский, С.К. (1899). *Описание коллекции народных писанок. Выпуск 1. С альбомом из 33 хромолитографированных 12 черных таблиц (всего 2219 рисунков). Составил С.К.Кулжинский, Действительный член Императорского Русского Географического Общества. Лубенский Музей Е.Н.Скаржинской, Этнографический отдел.* Москва: Поставщик Высочайшего Двора Т-во Скоропечатни А.А.Левенсон.
- [19] Кушпетюк, О.І. (1998). Звіти Городоцького музею барона Ф.Штейнгеля – джерело вивчення історії одного з перших музеїв Волинської губернії. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*,(3), 77–79.
- [20] Мельничук, Л.Ю. (2009). Друковані каталоги XIX – початку XX ст. як джерело дослідження мистецьких колекцій Харківського університету. *Художня культура. Актуальні проблеми*, (6), 605–615.
- [21] Назаренко, Д.І. (2012). Володимир Бец: у медицині та поза нею. *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*, (14),251–275.
- [22] *Отчёт Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича за 1910 год.* (1911). Киев: Типография 1-й Киевской Артели Печатного Дела.
- [23] *Отчёт о деятельности Общества исследователей Волыни и Волынского центрального музея. За 1913 год.* (1915) Житомир: Электрическая типография насл. М.Дененмана,. 101 с.
- [24] Панькова, С. (2018). З музейних практик Михайла Грушевського: виставка пам'яті Володимира Антоновича. *Музей Михайла Грушевського*. Вилучено із http://immh.kiev.ua/z-muzeynih-praktik-mihayla-grushevskogo-br-vistavka-pam-yati-volodimira-antonovicha/#_edn10
- [25] Петров, С.С. (2002). *Книжкова справа в Києві. 1861–1917.* Київ: ЕксОб.
- [26] *Программа отдела «Старый Киев». Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Государя Императора Николая Александровича.* (1912). Киев: Типография С.В.Кульженко.
- [27] С.Ш. (1883). Исторические деятели юго-западной России в биографиях и портретах. Выпуск I. Составили профессора университета св. Владимира В.Антонович и В.Бец, по коллекции В.В.Тарновского. Киев 1883. [Рецензія]. *Исторический вестник. Историко-литературный журнал*, (12), 693–694.
- [28] Супруненко, О.Б. (2000). *Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської)*. Київ–Полтава: Археологія.
- [29] Ткаченко, В.М. (2018). Загальна характеристика та класифікація комплексу джерел з писанкарства. *Емінак: науковий щоквартальник*, (4/24),135–140.
- [30] Товстоляк, Н.М. (2009). Каталоги музею українських старожитностей В.В.Тарновського як джерела з історії Придніпров'я. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*, (7), 227–235.
- [31] Черненко, О.Є. (2007). Археологічна колекція Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського (1896–1948 рр.). *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*, (9), С.1–136.

- [32] *Указатель выставки при третьем Археологическом съезде в Киеве, 1874 г., 2–22 августа.* (1874). Киев: в Типографии Е.Я.Федорова.
- [33] *Украинское народное творчество: Резьба по дереву. Предметы домашнего и хозяйственного обихода. Издание кустарного склада Полтавского губернского земства.* (1912). (Серия IV. Выпуск 2.). Москва: Поставщик Высочайшего Двора Т-во А.А.Левенсон в Москве.
- [34] Юргевич, В. (1887). *Краткий указатель Музея императорского Одесского общества истории и древностей.* Одеса: Типография А.Шульце.
- [35] Юргевич, В. (1916). *Краткий указатель Музея Императорского Одесского общества Истории и Древностей. Издание 6-е, дополненное.* Одесса: Типография Т-ва «Братья Кульберг».